

Люблінський трикутник

DOI 10.46493/2663-2675-2021-3-4-2
УДК 2377.51(4)+94(4)

Регіональні міждержавні союзи: історичний досвід та перспективи для України

Summary

Chuprya Volodymyr. Regional Alliances between states: historical review and future projections for Ukraine.

Following article reflects political and political military alliances as means to solve defense challenges that threaten sovereignty and territorial integrity, among other those of Ukraine. The article evaluates several historical examples of such regional alliances, their benefits and drawbacks and how these affected the dynamics of international politics.

Typical alliances established in pre-modern times, were either temporary and of personal nature or tended to develop into actual unions, limiting the sovereignty of its members. In the modern era though, military-political alliances prevailed, initiated either to perceive imperialist intentions or to protect sovereignty and territorial integrity. Such alliances became especially relevant after the First World War, as new independent states emerged under the terms of the Versailles system and a new configuration of international borders was established. The examples of Little, Balkan and Baltic Ententes demonstrate the prime shortcoming of these alliances being unable to maintain effectiveness in the face of changing sources of threat, when former enemies became allies under new international circumstances. Given that the possibility of Ukraine's membership to NATO still seems to be a distant prospect and the need to protect Ukraine's sovereignty from growing Russian aggression when the position of EU leaders is not always consolidated, further ways of countering Russian aggression must be explored, for instance accumulating possible political or even limited military assistance. From this perspective, it could be effective to establish close military-political ties with East European countries, which are as well aware of the degree of threat coming from Russia for their own sovereignty. Certain opportunities could be realized based on the ideas known as Intermarium Coalition in East-Central Europe, the Baltic to Black Sea Alliance, or though achieving Major Non-NATO Ally (MNNAL) status for Ukraine.

Key words: political military alliance, Little Entente, Balkan Entente, Baltic Entente, Baltic to Black Sea Alliance, Major Non-NATO Ally (MNNAL).

Поряд з глобальними викликами, які очевидно потребують координованих зусиль усього світового співтовариства, існують проблеми, що до певного часу сприймаються як локальні та як такі, що можуть бути вирішеними у процесі двосторонніх відносин. І, навіть із помітним загостренням суперечностей аж до міждержавного конфлікту, вони і далі розглядаються в термінах локальних проблем, що можуть викликати лише «зростаюче занепокоєння». Тож є реальна загроза повторення ситуації, яка склалася напередодні Другої світової війни, коли було втрачено можливість зупинення війни, що насувалася, шляхом консолідації міжнародних сил як провідних країн світу, так і тих, хто найбільше потребував підтримки і став першими жертвами агресії.

Для України така ситуація складається сьогодні через агресію Російської Федерації, коли вже є факт анексії частини території та існує реальна загроза втрати суверенітету, державності й денаціоналізації в її етнокультурному сенсі. Альтернативний шлях для України пов'язується з європейською політичною й економічною інтеграцією та євро-атлантичною безпекою. Проте на цьому шляху існують настільки суттєві перешкоди, що перспективи вступу України до ЄС і НАТО виглядають як примарні. Але залишатися «розмінною монетою» в чужих політичних торгах теж неприпустимо. Які є можливості, окрім очікування сприятливої для нас міжнародної кон'юнктури? Слід, серед іншого, звернутися до історичного досвіду більш активного і дієвого варіанту міждержавної співпраці, акумулювання зусиль з тими державами, які таку взаємодію теж можуть розглядати як бажану.

V4 | VISEGRAD GROUP

Метою цієї статті є аналіз досвіду регіональних воєнно-політичних альянсів у посиленні безпеки, виявлення, на прикладі міждержавних договорів, що укладались у Східній Європі в 20 – 30-х роках XX століття, їхніх переваг і недоліків та можливостей використання їхнього досвіду в безпековій політиці України.

Темі безпекової політики 20 – 30-х років минулого століття було присвячено чимало досліджень і в радянській, і в західній науці. В радянській науці наголос у таких дослідженнях переважно робили на антирадянському характері центрально-східноєвропейських договорів та підступності політики Франції і Великобританії. У цій тематиці працювали Б. Бошкович [1], В.К. Волков [2], А.О. Язькова [3] та інші. Значний внесок у дослідження теми здійснили сучасні дослідники, що представляють іншу думку на альянси 20 – 30-х років XX століття – вже з позицій інтересів колишніх країн-альянтів, а саме: Д. Букелевічюте (Dalia Bukelevičiūtė) [4], Д. Бакіч (Dragan Bakic) [5], З. Сладек (Zdeněk Sládek) [6], І. Фелдманіс (Inesis Feldmanis) [7] та інші. Центрально-східноєвропейську політику країн Антанти в українському контексті досліджували І.Б. Дацків [8], І.Б. Матяш [9], проблему воєнно-політичних союзів загалом досліджували А. Мартинов [10], О.С. Осельська [11], С.В. Толстов [12] та інші.

Водночас залишається недостатньо розкритим питання позитивного та негативного досвіду регіональних воєнно-політичних союзів, що укладались як засіб забезпечення від реваншизму. Цей досвід може бути корисним у нових умовах загостреної агресії РФ, яка вдалася до територіальної експансії.

Уже XIX століття світ рясніє різними військово-політичними союзами, спрямованими на досягнення переваги над конкурентом. Завершення Першої світової війни поклато край не тільки імперіям, а й звичним кордонам. На уламках старих імперій виникли нові національні держави, частини території яких суміжні держави вважали несправедливо відділеними. Розкриваючи методи імперіалістичних загарбань, Ганс Моргентау зазначив, що держава, яка розпочинає війни з імперіалістичними цілями, може створити імперію і зберегти її, а може втрати-

ти і стати жертвою імперіалізму інших [13, с. 38]. Отже, що від війни втрачено, може бути війною повернуто. Утвердження Версальської системи не принесло стабільності до міжнародних відносин. Незбалансованість умов миру була очевидна навіть переможцям – як зазначив Фердинанд Фош: «...це не мир – це перемир'я на двадцять років» [14, с. 12]. Особливо незатишно почували себе колишні країни Австро-Угорщини. Вони почали шукати можливості забезпечити себе від можливого реваншизму з боку колишніх імперських метрополій та колишніх членів Четверного союзу. Такі можливості вбачали в укладенні регіональних міждержавних союзів.

Згідно з умовами Тріанонського миру Угорщина понесла відчутні територіальні втрати на користь Чехословаччини, Румунії й Королівства сербів, хорватів та словенців. Колишні території Корони св. Іштвана (Транслейтанії) Словаччина та Підкарпатська Русь стали частинами Чехословаччини; територія королівства Хорватії і Славонії Західний Банат, Бачка і частина Барани ввійшли до Королівства СХС; Східний Банат і Трансильванія – до Румунії. Це були території з досить значним відсотком угорського за етнічним походженням або угорською мовнокультурною орієнтацією населенням. У Чехословаччині (переважно у Словаччині) угорців на той момент було 5,6 %, в Югославії – 3,9 % [15].

Значних територіальних втрат зазнала також Болгарія. Нейський договір підтвердив передачу Південної Добруджі Румунії, в декількох місцях значно посунув західний кордон на користь Королівства СХС, а також вилучив Західну Фракію, яку згодом передали Греції. Отже, Болгарія утвердилась у статусі потенційного реваншиста, якого набула ще після Другої балканської війни [16].

Оскільки громадська думка Франції і Великої Британії негативно сприймала мілітарний шлях домінування на континенті, то Франція намагалася використовувати можливості військово-політичних союзів центрально-східноєвропейських та балканських країн, які б забезпечили самі ці країни і стали провідниками стабільності та впливу Франції на континенті [17 с. 272]. Військово-політичний пакт, який угорці спочатку глузливо прозвали

«малою Антантою» (назва натовість прижилася), пов'язують із французькою східноєвропейською політикою. Проте чеський історик З. Сладек наголошує на тому, що цей союз був викликаний саме безпековими, економічними та політичними потребами країн, що були на початку власного державного відновлення і потребували інтеграції зусиль для нормального розвитку в умовах Версальської системи, а зовсім не французькою політичною інспірацією або «Бенешовою пактоманією» [6]. Вже на початку 1920 року стало відомо, що Угорщина має намір добитися перегляду рішень Тріанонського договору і навіть має серед французьких політиків певну підтримку [18, с. 25]. Внаслідок цього 14 серпня 1920 року між Чехословаччиною і Королівством СХС було укладено союз. Наступного року через двосторонні договори до них долучилася Румунія. Суттєвим змістом цих союзів були військові пакти, посилені підписаною у липні 1923 року трьохсторонньою військовою угодою [3, с. 255].

Ситуація, що склалася на початку 1920-х років у Центрально-Східній Європі, ускладнювалася небезпекою більшовицької загрози. З метою протистояння їй одразу по закінченню Першої світової війни почала вибудовуватись антибільшовицька система – відома, за висловом Стефана Пішона, як «Санітарний кордон» [18, с. 33]. Як основну силу в цій системі розглядали Польщу. Після завершення радянсько-польської та польсько-литовської воєн не менш гостро стала проблема нових кордонів. Визнання польської анексії Віленського краю сильно ускладнило литовсько-польські відносини. Литва за зразком Малої Антанти намагалась вибудувати Балтійську Антанту, спрямовану зокрема і проти Польщі – проте без успіху. Натомість Латвія та Естонія разом із Польщею та Фінляндією 17 березня 1922 року у Варшаві уклали союз, що носив воєнно-політичний характер. Стаття 7 договору передбачала спільні дії у разі нападу на одну з країн. Фінляндія цей договір не ратифікувала, оскільки вважала, що він може мати антинімецький характер [19, с. 174].

Політика «пактоманії» набула нової динаміки на початку 1930-х років. Попри те, що ініційований Луї Барту проект «Східного пакту» не був успішним, у Східній Європі було створено декілька регіональних союзів. Майже двадцять років, що минули після завершення активних конфліктів, дозволили по-новому поглянути на ситуацію на Балканах: з'являлися нові спільні загрози, пов'язані з активністю Італії і Німеччини на Балканах і в Дунайському регіоні. Восени 1933 року було укладено договори між Грецією, Румунією, Югославією і Туреччиною. У лютому 1934-го на основі цих договорів було укладено союз – відомий як Балканська Антанта. У вересні цього ж року вдалось укласти союз між Литвою, Латвією та Естонією – відомий як Балтійська Антанта. Поступове усвідомлення необхідності консолідації зусиль країн Балтії було викликане не стільки усвідомленням спільної бал-

тійської ідентичності (Baltikum), скільки усвідомленням спільної зовнішньої загрози [20, с. 196, 197]. Водночас навіть ця очевидна загроза відчувалась країнами Балтії неоднаково. Посол Латвії в Естонії, наприклад, заявляв 1935 року, що найбільшою небезпекою для Естонії є СРСР, тоді як небезпека з боку Німеччини для Литви складає 75 %, для Латвії – 50 %, а для Естонії – 25 %. Литва ж найбільшу загрозу вбачала від Польщі, а СРСР розглядала як можливого союзника, оскільки він ворожий до Польщі [7, с. 98]. У цій ситуації Литва намагалась поліпшити своє положення за рахунок посилення відносин з Румунією та Чехословаччиною, проте це вже було тоді, коли Мала Антанта втратила єдність перед обличчям зростаючої німецької та радянської загрози [4]. З. Сладек вважає, що точкою початку розпаду системи колективної безпеки в Центрально-Східній Європі було підписання німецько-австрійського договору влітку 1936 року, коли Австрія визнала себе «німецькою державою» і лідерство Німеччини у зовнішніх відносинах [6, с. 195 – 197].

Як показали події другої половини 1930-х років, віра у миротворчі можливості пактів виявилася, за виразом Ж-Б. Дюрозеля, «небезпечною ілюзією» [18, с. 83]. Ці альянси почали втрачати актуальність перед новопосталими загрозами з боку Німеччини і СРСР. Для Чехословаччини такою загрозою стала Німеччина, а СРСР розглядався як можливий союзник; для Румунії – навпаки: союзником стала Німеччина, а СРСР – противником. Для Литви, яка побоювалася реваншу з боку Німеччини, а Польщу вважала радше противником ніж союзником, катастрофою стала радянська експансія.

Отже, бачимо, що підставою виникнення альянсів у Центрально-Східній Європі та Балтії було усвідомлення спільної загрози. За таких обставин чинником розпаду цих альянсів була поява нових загроз і неоднакове сприйняття цих загроз колишніми союзниками. І тільки Антигітлерівська коаліція, яка утворилася внаслідок чіткого розуміння і визначення

Ганс Морґентау

ворога – нацистської Німеччини та її сателітів, виявилась успішною.

В актуальній сучасності позитивним прикладом регіональної реалізації інтеграційних процесів стало утворення у серпні 2016 року «Ініціативи трьох морів» («Тримор'я»), основою якого стали країни, розташовані в межах міжнародного мегалополіса, відомого як «Зелений банан». До Тримор'я ввійшли Австрія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія та Чехія. Це об'єднання частково увібрало до себе попередню ідею, відому як «Міжмор'є» або Балто-Чорноморський союз.

Якщо у «Тримор'ї» головним чинником об'єднання була усвідомлена та обґрунтована економічна вигода, то у можливому Балто-Чорноморському об'єднанні головним може бути безпекова. Зазвичай, під Балто-Чорноморським об'єднанням (союзом) мають на увазі певний рівень формалізованої і певним способом інституалізованої взаємодії країн відповідного регіону.

Одним із перших, хто пов'язав можливість утвердження незалежності України з тісною взаємодією сусідніх країн, був видатний український географ Степан Рудницький (1877 – 1937). Він висловив ідею створення «Балто-Понтійської федерації», до якої могли б увійти країни, що звільнилися від російського панування, прагнули самостійного розвитку і не мали ніяких експансіоністських намірів. Серед таких країн він вбачав Білорусь, Литву, Латвію, Ес-

тонію та Фінляндію [21, с. 137]. Різна етнокультурна основа та близька історико-культурна спадщина сприяли б розумінню, але без нав'язування один одному власної мови і своїх стереотипів. На відміну від Польщі, яка не полишала ідею відновлення власного панування «від моря до моря» і мала територіальні претензії до України, Білорусі та Литви. Власне, для стримування експансії Польщі та Росії й пропонувалась згадана федерація. Як бачимо, докорінно ситуація не змінилась. І сьогодні частина польського політикуму, спираючися на істотну суспільну підтримку, артикулює історичні претензії до України – якщо не прямо, то опосередковано. Уже в часи незалежності ідея нового прочитання Балто-Чорноморського союзу частіше розглядалась як різноманітні інтеграційні процеси між Україною, Польщею, Чехією і Словаччиною, а в розширеному варіанті – між країнами Балтії і Білоруссю. Проте сподівання на демократизацію Білорусі й відриву її від РФ не справдились і, здавалось, остаточно втратили перспективу. Не виглядали перспективними і тісніші стосунки з Польщею, яка, хоч і взяла на себе роль «адвоката» України в ЄС, час від часу формулювала претензії на власне тлумачення складних сторінок спільної історії, що сприймається як висловлення певних умов (вимог) для подальшої співпраці та її поглиблення. Разом із тим у польському політичному дискурсі ще з часів Ю. Пілсудського існує ідея активної східної політики, яка наприкінці 1980 – початку 1990-х років мала вплив на прихильників

Тріанон

євроінтеграційних процесів у Східній Європі, проте з другої половини 1990-х переорієнтувалася на тіснішу інтеграцію зусиль у межах Вишеградської групи для входження до ЄС і НАТО [22, с. 81]. Слід зауважити, що певний електоральний тиск щодо відповідної східної політики має реальну основу, оскільки близько 13 % відсотків поляків пов'язують своє походження з «Кресами всходніми» (kresowiaczy) [23]. Агресія РФ не могла не вплинути на краще усвідомлення необхідності тіснішої взаємодії між усіма східноєвропейськими країнами для протистояння російському реваншизму. Небезпідставними є побоювання, що наступною ціллю реваншистських планів РФ буде Балтія. Невипадково найбільш активним і послідовним союзником України в умовах російської агресії стала Литва. За часів незалежності Литва була послідовною учасницею інтеграційних ініціатив між Україною, Польщею та Литвою: це і створення трьохсторонньої міжпарламентської асамблеї (2005), і Литовсько-польсько-української бригади (2014). Саме Президент Литовської Республіки Даля Грибаускайте ще на початку гібридної війни закликала країни ЄС і НАТО надати Україні летальне озброєння для захисту незалежності та суверенітету, на які вона має право [24]. Послідовну позицію щодо підтримки України зайняла і Польща, проте навіть у таких умовах, час від часу, продовжують лунати закиди щодо тлумачення історичних подій, які розходяться з їхньою оцінкою польською стороною. Власне, це і є найбільш дражлива проблема українсько-польських відносин. Україна вкрай зацікавлена у найтіснішій економічній, політичній та військовій взаємодії з Польщею, проте згодиться із польськими вимогами «припинення глорифікації» українського національно-визвольного руху та ще й в умовах фактичної війни за незалежність – за межами поточної політичної реальності. Важливо вивести польсько-український конфліктний дискурс за рамки актуальних міждержавних відносин і надати йому характеру наукових дискусій, а натомість наголошувати на необхідності консолідації зусиль для протидії російській агресії, яка загрожує не тільки Україні, але значною мірою й Польщі та країнам Балтії. Важкі й не завжди послідовні пошуки компромісу нарешті, можливо, дають плоди. На це дає підстави сподіватись ініційована у липні 2020 року в Любліні тристороння платформа для політичного, економічного та соціального співробітництва між Україною, Республікою Польща та Литовською Республікою під історично символічною назвою «Люблінський трикутник». У спільній декларації три міністри закордонних справ «з належною увагою відзначають спільність загроз як у сфері безпеки, так і в інших сферах» і підкреслюють необхідність «подальшого посилення політичних, економічних, інфраструктурних, безпекових, оборонних та культурних зв'язків між своїми країнами у сучасному світі» [25]. Залишаються сподівання, що згодом трикутник стане «четвіркою» завдяки приєднанню Біло-

русі, що додало б цьому об'єднанню не тільки ваги, але й певного балансу, оскільки на сьогодні саме Польща може почувати себе лідером, що, зважаючи на вже згадані особливості, може створювати певні ускладнення у стосунках. За президенства Д. Трампа позиції Польщі в НАТО зміцнилися, адже за рішеннями, прийнятими на Варшавському саміті НАТО 2016 року, до Польщі протягом наступного року було введено додаткові контингенти, а після прийнятого Трампом рішення про скорочення американського контингенту в Німеччині частина його, за ініціативи Польщі, мала бути переведена до Польщі [26]. В листопаді 2020-го до Познані вже було переведено управління V корпусу США [27].

Певним компенсатором балансу могло б стати досягнення Україною особливого статусу «Головного союзника США поза НАТО» (англ. Major Non-NATO Ally. MNNA). Цей статус надає країнам, що за певних обставин (наприклад, географічно) не можуть увійти до НАТО, певні переваги у сферах оборонної торгівлі та співпраці у галузі безпеки. На сьогодні цей статус отримали 18 країн на різних континентах [28]. Про можливість отримання такого статусу ще в липні 2014 року звернувся П. Порошенко, проте не отримав згоди [29]. Натомість сенатором Р. Менендесом було внесено законопроект S.2828 «Закон про підтримку свободи України 2014» (англ. Ukraine Freedom Support Act of 2014), який підтримали ще 14 сенаторів. У редакції від 16 вересня 2014-го пункт 7 цього законопроекту передбачав надання статусу «Головного союзника США поза НАТО» для України, Грузії та Молдови [30]. Але наступні редакції втратили цей пункт, оскільки надання статусу є прерогативою президента, і в остаточній версії законопроекту, прийнятому Палатою представників Конгресу H.R.5859 від 18 грудня 2014 року, згадки про статус були відсутні [31]. Саме цей законопроект підписав президент США Б. Обама як закон [32]. Але президентська прерогатива для України використана не була. Б. Обама за часи свого президентства надав статус MNNA Афганістану (2012) та Тунісу (2015), Д. Трамп – Бразилії (2019), Україна ж статусу не отримала, хоча ця тема час від часу виринала у публічному дискурсі. За адміністрації Д. Трампа нарешті Україні було надано летальну зброю, що було передбачено у законі. Зі зміною американської адміністрації з'являється можливість домогтися для України статусу «Головного союзника США поза НАТО», на що і повинні бути спрямовані зусилля зовнішньої політики. І хоча статус не передбачає жодних зобов'язань США щодо безпеки перед визначеною країною, він забезпечує військові й економічні преференції та може значно укріпити позиції України як у безпосередньому воєнному протистоянні агресії РФ, так і в консолідації безпекових зусиль з країнами членами НАТО, зокрема Центрально-Східноєвропейського регіону.

Значної користі може принести залучення України до ініційованої Сполученими Штатами міжнародної кібер-спільноти CYBER FLAG 21-1, що об'єднує союзників США для забезпечення колективної безпеки в кіберпросторі [33]. Це важливо з огляду на кібер-війну, яку веде РФ проти України [34]. Разом із тим участь у такій спільноті створить додаткові сприятливі можливості для розвитку IT-індустрії в Україні.

Отже, важливо підкреслити, що, як свідчить певний історичний досвід, політичні та військові союзи можуть бути ефективними, якщо вони побудовані на спільній взаємовигідній основі, яка ґрунтується на усвідомленні не тільки вигод, а й спільної небезпеки. В сучасній ситуації для України важливо посилювати взаємодію з провідними країнами Європи і Сполученими Штатами, однак слід мати на увазі, що для них первинні власні економічні та політичні інтереси, а суверенітет і територіальна цілісність України можуть стати предметом обговорень і компромісів. Слід усвідомлювати і позитивні можливості тісної, різнобічної співпраці, зокрема і безпекової, з країнами Східноєвропейського регіону, для яких агресія РФ є не ефемерною, а реальною, усвідомленою небезпекою.

Отже, для забезпечення обороноздатності, зміцнення міжнародної взаємодії у боротьбі за суверенітет і територіальну цілісність, ефективного протистояння російській агресії Україна мусить використовувати всі можливості неформальних і формалізованих варіантів міжнародних взаємин, зокрема і ті, що надають регіональні міжнародні об'єднання та союзи.

Володимир ЧУПИРА,
кандидат історичних наук,
Хмельницький національний університет

Список використаних джерел:

1. Бошкович Б. Малая Антанта / Б. Бошкович. – М.-Л.: [б. в.], 1934. – 151 с.
2. Волков В.К. Германско-югославские отношения и развал Малой Антанты 1933 – 1938 / В. К. Волков. – М.: НАУКА, 1966. – 271 с.
3. Языкова А. А. Малая Антанта в европейской политике: 1918 – 1925. / А. А. Языкова. – М.: Наука, 1974. – 330 с.
4. Dalia Bukelevičiūtė. «The Little Entente and Romania from the perspective of Lithuanian diplomacy in the 1930s». *Revista Română de Studii Baltice și Nordice* 2:265-274 URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=122530>
5. Bakic, Dragan. *Britain and Interwar Danubian Europe: Foreign Policy and Security Challenges, 1919 – 1936*. London ; New York : Bloomsbury Academic, 2017. P. 288
6. Sládek, Zdeněk. *Malá dohoda 1919-1938: její hospodářské, politické a vojenské komponenty*. Karolinum, 2000. Str 297.
7. Feldmanis I, Stranga A. The destiny of the baltic entente 1934 – 1940. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 1994. – 105 с. URL: https://liia.lv/site/attachments/27/02/2012/Destiny_BT_Entente.pdf
8. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр.: Монографія / І. Б. Дацків – Тернопіль : Астон, 2009. – 520 с.
9. Мартинов А. Процес європейської інтеграції як історичний феномен / А. Мартинов // *Європейські історичні студії*. – 2019. – № 12. – С. 48 – 76. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2019_12_5
10. Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. – Київ : Кисво-Могилян. акад., 2005. – 397 с.
11. Осельська О. С. Геополітичний аналіз міждержавної інтеграції: концептуальні основи та методологія : монографія / О. С. Осельська; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ : Грані, 2015. – 400 с.
12. Толстов С.В. Военно-политичні союзи та коаліційні відносини напередодні та в період другої світової війни: природа, модальність, специфіка / С. В. Толстов // *Проблеми всесвітньої історії*. – 2016. – № 1 С. 79 – 108 URL: <http://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/view/125>
13. Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations; The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf. 1948. URL: https://www.academia.edu/37272138/Politics_among_Nations_Hans_J_Morgenthau
14. Черчилль У. С. Вторая мировая война: В 6 т. Т. 1: Надвигающаяся буря / Пер. с англ., под ред. А. Орлова. – М.: ТЕПРА, 1997. – 336 с.
15. Boeckh, Katrin. *Crumbling of Empires and Emerging States: Czechoslovakia and Yugoslavia as (Multi)national Countries*. URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/crumbling_of_empires_and_emerging_states_czechoslovakia_and_yugoslavia_as_multinational_countries
16. Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919 URL: <http://www.gwpda.org/1918p/neuilly.html>
17. Славич Б. Історія Балкан. XX ст./ Пер. з англ. Р. А. Семків – К.: Свенас, 2004. – 600 с.
18. Дюррозель, Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з франц. – Київ: Основи, 1995. – 303 с.
19. Piip, Antonius. «The Baltic States as a Regional Unity. The Annals of the American Academy of Political and Social Science 168 (1933): 171-77. URL: <http://www.jstor.org/stable/1019050>.
20. Eero Medijainen The 1934 Treaty of the Baltic Entente: perspectives for understanding. *Ajalooline Ajakiri*, 2012, 1/2 (139/140), 183–200. URL: <https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/588/573>
21. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С. Рудницький. – Берлін: Укр. Слово, 1923. – 282 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3358/file.pdf>
22. Левик Б. Концепція Балто-Чорноморського союзу і пострадянський простір / Б. Левик – Схід. 2014. № 5. С. 80 – 84. URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/29428>
23. Herrmann Marcin. *Kresowe korzenie polaków*. CBOS, 2012. № 50 URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_050_12.PDF
24. Соколовська Н. Грибаускайте виступає за постачання зброї в Україну (07.02.2015). DW. URL: <https://dw.com/uk/грибаускайте-виступає-за-постачання-зброї-в-україну/a-18242036>
25. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника» Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika>
26. Частину військових США з Німеччини передислокують до Польщі (02.07.2020) Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3055564-castinu-vijskovih-ssa-z-nimeccini-peredislokuut-do-polsi-popol-ci-hockij.html>
27. U.S. Army Europe and Africa Commands consolidate (November 20, 2020) URL: https://www.army.mil/article/241094/u_s_army_europe_and_africa_commands_consolidate
28. Major Non-NATO Ally. URL: <https://www.state.gov/major-non-nato-ally-status/>
29. Порошенко хоче стати союзником США поза НАТО (21.07.2014) // УКРАЇНСЬКА ПРАВДА. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/21/7032605/>
30. S.2828 - Ukraine Freedom Support Act of 2014. URL: <https://www.congress.gov/113/bills/s2828/BILLS-113s2828is.pdf>
31. H.R.5859 - Ukraine Freedom Support Act of 2014 URL: <https://www.congress.gov/113/plaws/publ272/PLAW-113publ272.pdf>
32. Statement by the President on the Ukraine Freedom Support Act (December 18, 2014) URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/12/18/statement-president-ukraine-freedom-support-act>
33. Supporting a Global Cybersecurity Approach. FACT SHEET: Imposing Costs for Harmful Foreign Activities by the Russian Government. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/15/fact-sheet-imposing-costs-for-harmful-foreign-activities-by-the-russian-government/>
34. Кібератаки російської федерації. Хронологія. URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberataki-rosijskoi-federacii-hronologiya.html>